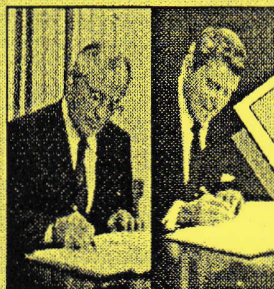
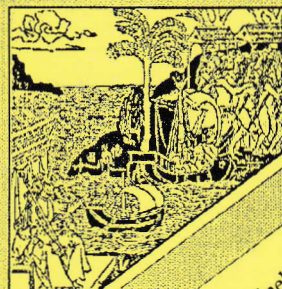
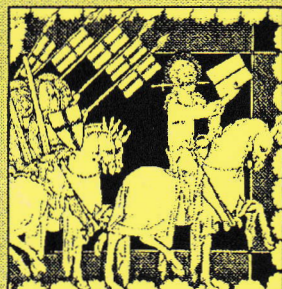
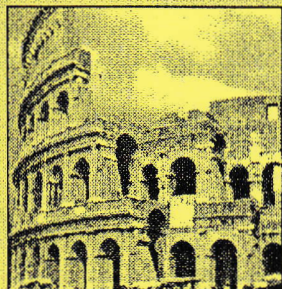
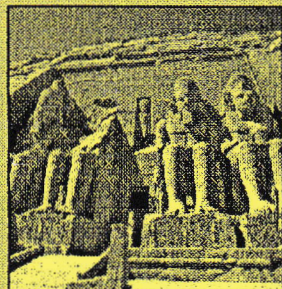

KLIÓ

2003/3

TÖRTÉNELMI SZEMLÉZŐ FOLYÓIRAT

A tartalomról:

- A reneszánsz Firenze művészeinek szerződésjegyzései
- A nemzet és a férfisság iskolája?
- Német dicsőség és bukás

A történettudomány külföldi eredményei magyarul

KLIÓ. Történelmi szemlélő folyóirat

Szerkesztőbizottság: Niederhauser Emil akadémikus (elnök)

Gunst Péter, a történettudomány doktora (főszerkesztő)

dr. Fodor Mihályné és dr. Reszler Gábor (szerkesztők).

Műszaki szerkesztő: Erdélyi Tamás.

A borító Borsi Csaba munkája.

Nyomtatták a Kapitális Nyomdában, Debrecenben.

A szerkesztőség címe: dr. Fodor Mihályné,

Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet

4010 Debrecen, Postafiók 48.

Kiadja a KLIÓ Alapítvány.

Megjelenet

a **Nemzeti Kulturális Örökség**

Minisztériuma,

a **Nemzeti Kulturális Alapprogram,**

Debrecen Megyei Jogú Város

Kulturális Bizottsága,

Nyíregyháza Megyei Jogú Város

Kulturális Bizottsága,

MTA Debreceni területi Bizottsága (DAB),

a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi

Kara és Történelmi Intézete

valamint a Nyíregyházi Főiskola

támogatásával.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

MINISZTERIUMA

A KLIÓ az interneten is olvasható: <http://www.c3.hu/~klio>

e-mail cím: fodormne@delfin.klte.hu

A folyóirat előfizethető a KLIÓ Alapítványnál (4033 Debrecen, Herpay Gábor u. 50.). Előfizetési díj egy évre 450 Ft + postaköltség, egyéni előfizetőknek 360 Ft + postaköltség.

ISSN 1216—2965

Tartalom

Történet-elmélet

- John Lukács: Mi a történelem? (*Fodor Mihályné*) 3

Összefoglalások

- Magyarország első ezer éve Európában (*Niederhauser Emil*) 11
A Közép-Európai Egyetem Történelmi Tanszékének Évkönyve
(*Niederhauser Emil*) 19
Sztóján Radev: A bolgárok megvakítása – Sámueltól napjainkig
(*Niederhauser Emil*) 22
Misha Glenny: A Balkán 1804–1999. Nacionalizmus, változások
és a nagyhatalmak (*Mészáros Zoltán*) 24
Az együttműködés és a tolerancia tapasztalatai az Uraloninnen
népeinél (*Pósán László*) 30
Leopoldo Fornés–Bonavía Dolz: Kuba-konológia (*Anderle Ádám*) 32
Nyitra a szlovák történelemben (*Niederhauser Emil*) 34

Középkor

- Heinrich Keller: Bajorok az ausztriai Duna-völgy térségében
a korai középkorban (*Pósán László*) 45
Jokipni Mauno: Az első kereszties hadjárat Finnországban –
mítosz vagy valóság (*Nagy Vince Róbert*) 48

Kora újkor

- Mareile Büscher: A reneszánsz Firenze művészeinek
szerződésszegései (*Babják Ildikó*) 53
Craig Muldrex: Pénz és társadalom a kora újkori Angliában
(*Czövek Zoltán*) 59
Willem Jan op't Hof: A második reformáció és a németaföldi
református pietizmus és viszonya a német pietizmushoz
(*Csorba Dávid*) 72
Willem van't Spijker, R. Bisschop, Willem J. op't Hof: Hollandiai
puritanizmus-történet olvasmányos változatban (*Csorba Dávid*) 78
P. H. Wilson: Az abszolutizmus Közép-Európában (*Sashalmi Endre*) 81
Je. M. Maraszinova: Az oroszországi nemesség mentalitása
a XVIII. század utolsó harmadában (*Kurunczi Jenő*) 86

XIX–XX. század

- David MacKenzie: Jovan Ristić (*Demeter Gábor*) 90
- Michael Stürmer: Német dicsőség és bukás (1870–1919)
(*Medveczky Zsuzsa*) 95
- Constantin Jordachi: Állampolgárság, nemzet és államépítés
a Romániához csatolt Észak-Dobrudzsában (1878–1913)
(*Fodor Mihályné*) 100
- Ute Frevert: A nemzet és a férfiasság iskolája? A katonaság
társadalmi szerepe Németországban a hadkötelezettség
bevezetéséről napjainkig (*Pabis Eszter*) 108
- Barry K. Goodwin–Thomas J. Grennes–Lee A. Craig: A hűtési
technológia hatása az USA élelmiszeriparának konvergenciájára
(*Földvári Péter*) 114
- Lars Borgesund: Összefoglalás a modernkori norvég hadtörténetről
(1814–1940) (*Baján Szilvia*) 118

XX–XXI. század

- Jonathan Wright: Gustav Stresemann (*H. Haraszi Éva*) 123
- Miroslav Stiplovšek: Decentralizáció és nemzeti integrációs
törekvések a szlovének körében az 1930-as években (*Szilágyi Imre*) 126
- Richard Hart: Munkásmozgalmak a brit Karib-térségben
(1930-as évek) (*Jemitz János*) 131
- Peter Clarke: Sir Stafford Cripps (*H. Haraszi Éva*) 134
- Eward Pearce: Denis Healey (*H. Haraszi Éva*) 135
- Archie Polts: Zilliacus. Egy élet a békéért és a szocializmusért
(*Jemnitz János*) 136
- I. I. Vovkanics: Csehszlovákia az 1945–1948-as években
(*Szamborovszkyné Nagy Ibolya*) 140
- Alfred-Maurice de Zayas: Rettenetes bosszú: etnikai tisztogatás
a kelet-európai németek között, 1944–1950 (*Szombat Tamás*) 151
- Ausztria politikai rendszeréről. Modernizmus és konzervativizmus
között (*Kaczor Péter*) 157
- Dimitar Gotsev: Bolgár (?) kálvária a titói Macedóniában
(*Zsebők Csaba*) 163
- Yves Boulvert és Jean-Marie Bonisson: Gazdasági csodák
a Távol-Keleten – és ami mögötte van (*Kun Tibor*) 169
- Yves Ekoné Amad'zo: Az Afrikai Egység Szervezetétől az Afrikai
Unióig (*Kun Tibor*) 173

Csehszlovákia az 1945–1948-as években

Ivan Vovkanics az 1991-es Szovjetunióbeli fordulat utáni nemzedék ukrán történésze, az Ungvári Nemzeti Egyetem tanára. A témával huzamosabb ideje foglalkozik, több hosszabb lélegzetű tanulmánya is megjelent már róla, s nemzetközi konferenciákon is szakavatott kutatóként szólalt fel. A témában való jártasságát a roppant bőséges forrásanyag felhasználása is bizonyítja.

A könyvhöz szóló bevezetőjében munkája céljaként azt jelöli meg, hogy konkrét történelmi és komplex-összehasonlító elemzését akarja adni a Csehszlovák Köztársaságban 1945–48 folyamán lezajlott fordulatnak. Azt kutatja, mi lehetett az oka és mi lett a következménye ennek a folyamatnak társadalompolitikai szempontból a háború utáni Csehszlovákia számára. Ezen túlmutatva még azt is megpróbálja feltárni, hogy 1., fellelhető-e azonosságok vagy sajátosságok a totalitárius társadalmi és politikai rend kiépítésében Csehszlovákiában és a többi kelet-európai államban a II. világháború utáni években; 2., mennyiben befolyásolták a külső és belső tényezők a demokrácia leépítését Csehszlovákiában; 3., milyen szerepet játszottak ebben a különböző pártok és vezetők; 4., milyen sajátos társadalmi és politikai szerepe volt Szlovákiának az államiság kiépítésében a II. világháború után; s végül 5., mi volt a Szovjetunió szerepe az 1948. februári kommunista hatalomátvételben.

A könyv témaválasztásában nem, de értékelésében és sokoldalú forrásanyag használatában jelentősen eltér a szovjet és az ukrán történetírói hagyományoktól, ahol még 1999-ben is napvilágot láthat olyan tudományos munka, melyben az 1948-as fordulat előtt imperialista országok támadásáról írnak Csehszlovákia ellen, s a kassai programot preszocialistának nevezik.

A munka időrendi határa mindössze 3 év, ám terjedelmében 352 oldal. Ennek magyarázataként a szerző azt szögezi le, hogy komplex kutatási módszer alapján munkája tárgyát a korszak egész történelmi folyamata képezi, s a politikai élet minden aktív alanya: politikai pártok és szervezetek, mozgalmak, egyesületek, a Nemzeti Front, az állami hatalom legfelsőbb szervei – elnök, kormány, a Szlovák Megbízottak Tanácsa, a Szlovák Nemzeti Tanács és a helyi hatalmi szervek.

A munka jelentősége abban rejlik, hogy szinte naturalisztikus aprólékos-sággal tárja fel a demokratikus rendszer leépítésének folyamatát Csehszlovákiában a II. világháború után, ahol a masaryki korszak még erősen élő hagyományai megnehezítették a hatalomátvételt a kommunisták számára.

Az első fejezet a forrásokat és a téma részletes historiográfiáját ismerteti (ukrán, orosz, cseh és szlovák nyelvűeket) a rendszerváltástól a munka megjelenéséig (1990–2000). Imponáló mennyiségű forrásanyagot dolgozott fel a szerző, hogy minden szemszögből a leghitelesebben mutathassa be kutatási témáját. A legtöbb anyagot a témakörből a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának Levéltára őrzi, amely a Cseh Köztársaság Központi Állami Levéltárában található Prágában. Ugyancsak sok információt őriznek a Pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban. Az 1945 októbere és 1946 áprilisa közötti időszakban működött Csehszlovák Köztársaság Ideiglenes Nemzetgyűlésének anyagait pedig 1999-től a világhálóra is feltették. Fontos kiegészítő információk szerezhetők be a Morva Kormányzósági (Brno) és a Kosicei (Kassai) Területi Levéltárakban, valamint a Szlovák Köztársaság Ruszin-ukrán Szövetségének Levéltárából, Presoból (Eperjes). Említést érdemel még a T. G. Masaryk Intézet Levéltárának anyaga is. Nehezen kutatható viszont a Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának és az Elnöki Kancelláriának Levéltára.

A legtöbb fel nem dolgozott anyag Csehszlovákia és a többi kelet-európai ország 1945 utáni történelméből az Orosz Föderáció levéltáraiban található. Az 1990-es évek elejének rövid időszakától eltekintve, amikor szinte korlátozás nélkül lehetett kutatni az orosz levéltárakban, az évtized végére visszatért a majdhogynem szovjet kommunista korszak által bevezetett „engedélyezési” rendszer. Jelenleg külföldi kutatók számára csak kivételes esetekben adnak engedélyt az Orosz Föderáció Elnöki és Külügyi Levéltárában folytatandó munkára. Ezzel újra elérhetetlenné váltak a közép-kelet-európai és a balkáni országok elleni sztálini expanzív politikát érintő anyagok. A szerző sérelmezi, hogy a még használható orosz levéltárakban is visszatértek a szovjet rendszerben alkalmazott szelektív módszerhez, aminek következtében csak egyes anyagokat adnak a kutatók kezére (és publikálnak), míg másokat visszatartanak és/vagy letagadnak állami érdekekre hivatkozva.

Az ellenállási mozgalom vezetői körében 1943–44-ben kialakult az az elképzelés, hogy a fasizmustól való felszabadulás utáni időszakban egy „korlátozott” vagy „szabályozott” demokráciát kellene létrehozni, mint átmeneti időszakot. Ennek főbb alapelveit 1945. március 22–26. között Moszkvában, Eduard Beneš elnök irányításával, a londoni és moszkvai emigrációs központok találkozásán vitatták meg. Az átmeneti időszaknak a sajátossága az lett volna, hogy a legfontosabb döntéseket a Cseh és Szlovák

Nemzeti Frontba tömörült pártok hozzák meg. Ennek az időszaknak a forgatókönyve szerint úgy félévnyi „korlátozott” demokrácia után megtarthatták volna az első demokratikus választásokat. A megválasztott parlament elkészítette és törvényerőre emelte volna a Csehszlovák Köztársaság alkotmányát, ami teljes körű szabadságot biztosított volna állampolgárai számára.

A szovjet hadsereg megjelenésével Csehszlovákia területén ebbe a „szépnek” is nevezhető tervbe hiba csúszott, vagy inkább a kommunisták eszközölték elég széleskörű változtatásokat benne. A változtatások realizálását a Nemzeti Fronton (NF) keresztül oldotta meg a Csehszlovák Kommunista Párt (CSKP), mivel előbbi lett az állam politikai szervezetének alapja. A valóságban az NF politikai monopóliumot hozott létre. Hatalmának kizárólagosságát az is erősítette, hogy hallgatólagosan minden tagja tudomásul vette: nem kételkedünk a Szovjetunió politikájában és nem kritizáljuk az NF kormányának határozatait. Ez a hozzáállás erősítette az ún. „moszkvai klán” pozícióit, kik egyre agresszívebben viselkedtek, érezvén hátuk mögött a szovjet vezetés támogatását. Klement Gottwald pedig még a leendő csehszlovák kormány programtervezetét is megküldte Moszkvába Molotovnak egy kísérőlevéllel – bármilyen javaslata vagy tanácsa van a szovjet vezetőknek, azt szívesen veszi ennek a fontos kérdésnek a megoldásában (81.o.).

1945. április 5-én Kassán hivatalosan és ünnepélyes keretek között kihirdették a Cseh és Szlovák Nemzeti Front kormányának programját (ez az az elhíresült kassai kormányprogram), ami tény és való, egy sor pozitív dolgot is tartalmazott Csehszlovákia számára. A 16 pontba szedett program kifejti a kormány politikai irányvonalát, melynek egyik legfontosabb eleme a Csehszlovák Köztársaságnak a Szovjetunióhoz kötődő viszonya. A 7. fejezetben kitértek Kárpát-Ukrajna (Kárpátalja) hovatartozásának rendezésére. Mivel a kárpátaljaiak kifejezték óhajukat az Ukrajnával való újraegyesülésről, a program leszögezi, hogy a szovjet kormánnyal haladéktalanul meg kell kezdeni a tárgyalásokat a probléma megoldása végett.

A kassai program meghirdetése után a CSKP hozzálátott pozíciói megerősítéséhez a NF-ben. Először a Csehszlovák Szociáldemokrata Párttal (CSSZDP) hozta létre az ún. „szocialista” blokkot, ahol a CSKP-é volt a vezető szerep, majd a Csehszlovák Nemzeti Szocialista Pártot (CSNSZP) kapcsolták magukhoz. Így ez a blokk lett többségben a NF-on belül, vagyis a kommunisták irányítottak. Hogy miért engedte ezt meg Beneš elnök és környezete, annak két nyomós oka is volt. Először is úgy gondolták, ez csak az átmeneti időszakra érvényes, s a parlamenti demokrácia ki fogja szorítani a kommunistákat a politikai vezetésből. Nagy súllyal esett még latba a szomszédos Lengyelországban lezajlott események sorozata is, ahol 1944-ben a felszabadított területeken azonnal létrehozták a kommunista lublini

kormányt, s így a Szovjetunió lényegében kihúzta a talajt a londoni emigrációs kormány lába alól. Ezt szerették volna elkerülni Benešék, mikor engedtek a kommunistáknak és a szovjeteknek. Ám abba, hogy az új csehszlovák kormányt ideiglenesen Lvovban hirdessék ki és ott is székeljen, már Beneš sem volt hajlandó beleegyezni, pedig a kreml-i vezetés az utolsó napokig ezt erőltette. Végül 1945. április 3-án, Nyugat-Ukrajnán és Lengyelországon keresztül, az NKVD speciális különítményeseinek védelme alatt érkezett meg a kormány Kassára.

A CSKP pozícióinak erősítéséhez nagymértékben hozzájárultak a különböző fegyveres csoportokból létrejött, ún. Forradalmi Gárdák, melyeket Nemzetbiztonsági Egységekké alakítottak át, és a „munkásmilíciák”, melyek az 1948. februári kommunista hatalomátvételnél tömeges fegyveres támogatást biztosítottak számukra. Kezükre játszott még az is, hogy hivatalosan a front menti területeken tilos volt bármely politikai párt vagy annak helyi szervezetének a létrehozása. A Szlovák Kommunista Párt (SZKP) kivételével ezt mindenki betartotta, míg előbbi a Vörös Hadsereg aktív támogatásával végezte „pártbővítését”. A felszabadított Szlovákiában csak azok a pártok léteztek, melyek részt vettek az ellenállási mozgalomban. Mivel ilyen csak kettő volt – a SZKP és a Demokrata Párt – így 1945 után kétpárti rendszer alakult ki Szlovákiában. Csehországban viszont négy párt működött legálisan – a CSKP, CSSZDP, CSNSZP és a Csehszlovák Néppárt. Létszámát tekintve a CSKP volt a legerősebb a maga 712 ezres tagságával. S Eduárd Beneš hiába fejtette ki a „Demokrácia ma és holnap” című munkájában, hogy Csehszlovákia számára a háromirányú – jobb, közép és bal – pártpolitizálás lenne az ideális, ha München tragédiája, Csehszlovákia német megszállása, a II. világháború és a Szovjetunió győzelme Németország felett az egész politikai életet és benne a politikusokat is erősen balra toltta el. Ezért tűnt úgy a legtöbb politikusnak 1945-ben, hogy csak az erősen központosított, korlátozott számú párttal és tervgazdálkodással rendelkező állam képes biztosítani a társadalom fejlődését. Ezért használhatta fel a CSKP Beneš „sajátos csehszlovák” útjának elvét a népi demokráciából a szocializmusba való átmenethez.

Az 1946. május 26-ára kitűzött alkotmányozó nemzetgyűlési választások több mint negyven évig először és utoljára voltak többpártrendszer keretében engedélyezve, habár csak a NF tagjai számára. A CSKP és az SZKP formálisnak gondolta a választásokat, míg a demokratikus oldal azt remélte, hogy végre többséget szerez, és a pártpolitikai csatározások csak a parlamentre korlátozódnak. Már a választások előtt kiderült, hogy a cseh pártok nem tartják egyenrangú partnernek a szlovákiaiakat. Elsősorban a Demokrata Pártot akarták semlegesíteni, mert az erős központi és unitáris jellegű államot

tartották követendőnek. A választásokat nem lehet teljes mértékben demokratikusnak nevezni, hisz az ország lakosainak majdnem egyharmada meg volt fosztva választói jogától, Beneš elnök 1945. augusztus 2-i rendelete alapján. A magát demokratikusnak nevező pártok közül egyik sem tiltakozott ez ellen a diszkrimináció ellen.

A választásokat megelőző hetekben komoly politikai botrányt váltott ki a Szovjetunió provokációs kísérlete. A szovjet kormány Ludvik Svoboda hadügyminiszterhez fordult, hogy 1946. május 22–26-an engedélyezze a szovjet csapatok átvonulását Csehszlovákia területén Ausztria és Magyarország felől Németország területére. Zdenek Fierlinger miniszterelnök május 17-én engedélyezte azt, ám arról sem a kormány tagjait, sem Beneš elnököt nem értesítette. Mikor a csapatátvonulás előtti napon kiderült a dolog, éles vita kerekedett belőle, mivel sem a köztársasági elnök, sem a legtöbb párt nem értett egyet a szovjet csapatok jelenlétével az országban a választások napján. Csak igen kemény és határozott diplomáciai állásfoglalás után egyezett bele a Szovjetunió a dátum megváltoztatásába.

A választásokon végül országos és cseh viszonylatban is a kommunisták szereztek meg a legtöbb szavazatot. Szlovákiában azonban a Demokrata Párt. A választások nem hozták meg egyik irányvonal biztos győzelmét sem. Igen labilis egyensúly állt be, mivel a baloldali blokk (CSKP, SZKP, CSSZDP, Munkapárt) 153 helyet, míg a jobboldal (CSNSZP, CSNP, DP, Szabadságpárt) 147 helyet foglalhatott el a parlamentben. Utóbbiak számítottak a szocdemek azon képviselőire is, akik nem voltak hajlandók kollaborálni a kommunistákkal. Így reális lehetőség volt arra, hogy ne engedjék a baloldali radikálisokat a hatalomhoz és elkerülhessék az ország totalitárius rendszerre való áttérését.

Az egykori NF tovább élt a parlamentben is és fölötte próbált lavírozni, ami a CSKP-nak volt köszönhető. Ennek következtében hozta létre a kormány 1946. júliusában a Központi Tervbizottságot, októberben pedig a Nemzetgyűlés törvényt fogadott el a kétéves gazdasági tervről (1947–48-as évekre).

Éles politikai vitára adott okot az új alkotmány szövegének kidolgozása is. A jobboldali pártok szerették volna, ha a második alkotmány az 1920-as jogutóda és folytatásaként jön létre. Ezt az egyik CSNSZP-vezető, P. Zenkl az emigrációban később így foglalta össze: „Mi csak kiegészítéseket akartunk az 1920-as alkotmányhoz csatolni, ami nem érintette volna a köztársaság demokratikus jellegét, de az amerikai alkotmányhoz hasonló arculatot kölcsönzött volna neki.” (120. o.) Ezzel szemben a CSKP és az SZKP etalonja a Szovjetunió 1936-os alkotmánya volt. Az utóbbi pártok által az alkotmány-előkészítő bizottságba delegált V. Proházka mindent meg is tett annak érdekében, hogy szinte teljes cikkelyeket emeljenek be a sztálini alkotmány szövegéből a kommunisták alkotmány-tervezetébe. 1947. június 4-ére a

demokratikus blokkjogászai végleges formába öntötték az alkotmány szövegét. Ezután az érdemi munka megakadt, mivel heves vita bontakozott ki Szlovákia helyéről és szerepéről Csehszlovákia állam- és alkotmányrendszerében. Ehhez járult még az 1947-es év tavaszának és nyarának aszályos időszaka, ami ellátási gondokat okozott az országban. A baloldali blokk nyomására a kormány visszautasította a Marshall-segélyben való részvételt és a Szovjetunió gazdasági segítségét fogadta el. Azt viszont Moszkva konkrét politikai és gazdasági feltételekhez kötötte. A kommunisták sorozatos „visszalépései” miatt még 1947 folyamán megérkezett Moszkvából számukra a „dorgálás”, ami szerint hiba volt a szocializmusba való átmenet sajátos „csehszlovák útjának” választása, mert azt csak proletárdiktatúrával lehet elérni. Tehát a kommunisták más, radikálisabb útját kellett választania a politizálásnak. Persze a demokratikus blokk pártjai még mindig hittek abban, hogy az 1948. májusában esedékes választásokon egyértelmű győzelmet aratnak majd a kommunisták felett. Nagy hibájuk abban rejlett, hogy egymás között sem voltak képesek megegyezni.

Igencsak kényes kérdés volt Szlovákia jövőbeli helyének ügye. A II. világháború alatt Szlovákia kapcsán felmerült több mint fél tucat lehetőség közül végül is azt választották, amelyik már 1945 előtt is működött. Pedig milyen sokszínű volt a „remények palettája” a leendő Szlovákia számára: 1., Szovjet-Szlovákia, mint a Szovjetunió része; 2., Beneš München előtti Csehszlovákiájának újrateremtése; 3., csehszlovák–lengyel konföderáció; 4., K. Sidor katolikus föderációjában való részvétel; 5., M. Hodza közép-európai (Duna-menti) föderációs elképzelései; 6., Szlovákia autonómiája Csehszlovákián belül; 7., Szlovákia önállóságának megőrzése. Ám ezeket a „szép” reményeket erősen csökkentette a Vörös Hadsereg megjelenése Közép-Európában.

1944 augusztusában a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) volt a legfelsőbb hatalmi szerv, a Megbízottak Tanácsa pedig Szlovákia kormánya. A Csehszlovák Köztársaság külügyminisztere még 1945 áprilisában is azt nyilatkozta a szovjet követnek, hogy minisztériuma ténylegesen nem tudja tevékenységét kiterjeszteni Szlovákiára, mivel ott a helyi állami közigazgatás az SZNT-nek van alárendelve. A központi kormánynak csak a külügyet és a hadügyet engedték át. Ebből a pozícióból 1947 novemberére az SZNT hatáskörének teljes leépítéséig jutott. A fenti folyamat lezajlását a szerző sem cáfolja, mégis polemizál a szlovák *Jozef Beňa*-val, aki szinte napra pontosan lebontva három periódusra osztja az SZNT leépítésének folyamatát (150. o.). A szerző ezzel kapcsolatban azt emeli ki, hogy az SZNT államhatalmi szerepének fokozatos elvesztése nem az államjogi rendszer fejlődésének törvényszerű folyamata volt, hanem azt pártpolitikai tényezők okozták. Így

a politika a törvény fölé került. Ennek következtében figyelhető meg az 1946-os év második felétől Szlovákia helyének és szerepének lecsökkenése a Csehszlovák államjogi rendszerben. A folyamat teljes megértéséhez azt is tudni kell, hogy Szlovákia mindig a Csehszlovák Köztársaság szerves részeként szerepelt a londoni kormány és Beneš elnök által 1941–44 folyamán kötött szerződésekben. Tényleges hatalma az SZNT-nek Szlovákiában mindössze 56 napig volt, míg a fasiszták el nem fojtották a szlovák nemzeti felkelést. Amikor 1945 február-áprilisában a SZNT újrászerveződött Kassán, akkor Kelet-Szlovákiában a tényleges „gazda” már a Szovjet Hadsereg volt. Jogilag még furcsább helyzet alakult ki, ugyanis a szovjet-csehszlovák megegyezés szerint a felszabadított területeken a hatalmat a Vörös Hadsereg a Csehszlovák Köztársaság (CSK) kormányának adta át, amely azt Szlovákiában átengedte az SZNT-nek. Ugyancsak tényként könyvelendő el, hogy 1944–45 során Szlovákia soha nem nevezte magát a nemzetközi jog alanyának, és nem kérte más államoktól szuverenitásának elismerését. Így hatalmi szempontból a szlovák fél tevékenysége nem lépett túl az állami központ és a szlovák nemzetállami szervek közötti kompetencia-megosztáson. Ezért különösen fontos annak a leszögezése, hogy Szlovákia felszabadulása után nem rendelkezett az államiság attribútumaival és nem pretendált nemzetállami különállásra sem Csehszlovákiával párhuzamosan, sem a CsK keretein belül (153. o.). A szlovák politikai erők a csehek és szlovákok szövetségének nemzeti és nem állami elveken nyugvó reformját ajánlották. Ennek első lépése az 1945. június 2-án megkötött, ún. „első prágai egyezmény” lett, amely bár meghagyta Szlovákia széles önállóságát, ám a Megbízottak Tanácsa politikai felelőséggel tartozott a CsK kormányának.

A politikai harc Szlovákiával igazából az 1946. júliusi választások után éleződött ki, miután kiderült, hogy a Demokrata Párt Szlovákiában 62 százalékos fölényrel megnyerte a választásokat. Ezt próbálta „helyrerakni” a „harmadik prágai egyezmény” 1946. július 27-én. A Megbízottak Tanácsa – a szlovák minisztertanács – teljesen a központi kormány alárendeltségébe került. A szlovák kormány 1946. augusztus 14-én alakult meg a kommunista Gustav Husak miniszterelnökségével, aki „sikeresen” oda vezette kormányát, hogy 1947. október végére kormányválság alakult ki. Az átszervezett Megbízottak Tanácsában így kommunista többség jött létre. Azt is lehetne mondani, ez volt az 1948. februári teljes kommunista győzelem főpróbája.

A fentiekben vázolt események csak belülről voltak teljes egészében láthatóak. Ami a szomszédos országokat és a győztes nagyhatalmokat is érintette, az az 1945–47 során lezajlott nagyszámú kitelepítések és lakosság-cserék voltak. Ebben, Lengyelországot leszámítva, Csehszlovákia minden szomszédja érintett volt. A több mint 50 éve történt események napjainkig

ható következményekkel jártak, hisz az ún. Beneši dekrétumok még a XX–XXI. század fordulóján is érvényben vannak az 1993-tól különvált Csehországban és Szlovákiában is.

Az 1938-as határai szerint visszaállított Csehszlovák Köztársaság területén jelentős nem szláv nemzetiségű lakos élt. Ezzel a londoni emigrációs kormány is tisztában volt és 1939–43 során részletes tervezetet dolgozott ki a háború utáni Csehszlovákia etnikai homogenizációjára. A megoldás pedig a német, majd a magyar nemzetiségűek teljes kitelepítése lett volna. Az elv nem volt új Európában, hisz azt gyakorlatban is megvalósították már az 1920-as években, a balkáni háborúk után, a Népszövetség égisze alatt.

Az első csehszlovák tervezetekben még nem szerepelt a német és magyar kisebbség „kollektív bűnösségének” elve, mint a kitelepítésre felhatalmazó ok. Beneš először még területeket is hajlandó lett volna átengedni Németországnak a közös határ mentén, ahol a német lakosság aránya nagyszámú volt. Ezért cserébe „szláv elemű” területeket kért volna, esetleg a szorbok földjét. A nemzetiségi kérdés megoldásának radikalizálódása 1943-ban kezdődik el, amikor a Szovjetunió támogatásáról biztosítja a CSK-t a németek kitelepítésének ügyében. Így születik meg 1943 novemberére Beneš 10 pontos „A lakosság deportálásáról a Csehszlovák Köztársaságban” elnevezésű terve, amit Molotovnak az 1943. decemberi moszkvai tárgyalásokon nyújt át. Hivatalos dokumentumban itt jelenik meg először a csehszlovák állam tiszta szláv jellegének óhaja. A tervezet 3. pontja öt évben limitálta azt az időt, ami után nem lehet olyan település Csehszlovákiában, ahol a cseh, szlovák vagy kárpát-ukrán nemzetiség kevesebb lenne, mint 67 százalék (210. o.). A 4. pontban még azt is rögzíti, hogy állami iskolákat csak a fent említett három nyelven fognak fenntartani. A II. világháború után kialakult helyzetet Beneš soha vissza nem térő alkalomnak látta arra, hogy az ország területét megtisztítsa az idegen (német) elemektől. Ezt hivatalosan 1944. novemberében közölték is Nagy-Britannia, az USA és a Szovjetunió kormányaival. Németország kapitulációja után országszerte megkezdődött a németek ún. „vad” kitelepítése. A szerző részletesen és szemléletesen ismerteti ennek konkrét eseteit a cseh, morva és szlovák területeken egyaránt (213–220. o.). A potsdami konferencia után már legálisan folytatódott a németek deportálása. A folyamat megkönnyítésének céljából 1945. augusztus 2-án E. Beneš 33. számú elnöki rendelete alapján a német és magyar nemzetiségű lakosságot megfosztották csehszlovák állampolgárságuktól. Ezt a témát a német és a cseh történészek aprólékosan földolgozták már, így a szerző nem bocsátkozik terjedelmes elemzésbe.

Ugyancsak korabeli források alapján részletesen ismerteti a magyarok kitelepítésének kérdését, jelezvén, hogy ebben az ügyben Beneš legelőször lakosságcserere gondolt. Ám 1944–45 táján a csehszlovák fél diplomáciailag már minden lehetségest megmozgatott, hogy a Magyarországgal kötendő fegyverszünetbe belekerüljön a teljes magyar lakosság kitelepítése Csehszlovákiából. A szerző a tőle megszokott, eddigi alapossággal mutatja be lépésről lépésre, hányszor és kihez fordult a csehszlovák vezetés annak ügyében, hogy a németekhez hasonlóan megszabadulhasson a déli országrész magyarjaitól is. Még a Sztálinnal folyó tárgyalások jegyzőkönyvét is idézi a témával kapcsolatban (236. o.). Pontos levéltári adatok és visszaemlékezések alapján mutatja be a reszlovakizáció folyamatát és a magyarok csehországi munkaszolgálatra történő elhurcolását. Magyaroként olvasva ezt a fejezetet, meglepő mennyire eltér a szerző véleménye és szemlélete az eddig orosz vagy ukrán nyelven ebben a témakörben publikált munkáktól. Talán „szlávságának” tudható be, hogy sok olyan dolgot is magyarázkodások nélkül talál, amit egy magyar történésznél már nacionalizmusnak minősítenének. A Csehszlovákiából hivatalosan áttelepített magyarok számát 89 660-ban, míg a Magyarországról áttelepülő szlovákok és csehek számát 71 787 személyben jelöli meg. Részletesen tárgyalja még Csehszlovákia vezetőinek azon törekvéseit is, amelyek a lakosságcsere fölül 150–200 ezres magyar népesség befogadására kötelezte volna Magyarországot. Mindenképpen szeretnék volna elérni, hogy ez belekerüljön a szomszédjukkal megkötendő békeszerződésbe. A szövegből hűen tárul elénk a Szovjetunió kormányának „húzd meg ereszd meg” elvű politizálása ebben a kérdésben Csehszlovákiával szemben. A szerző azt a következtetést is megkockáztatja, hogy a magyar lakosság kitelepítését nagymértékben a Szovjetunió provokálta, hisz nem egyértelmű állásfoglalásokat közölt a kérdéssel kapcsolatban Prágával.

Érdeklődésre tarthat számot a történelmi köztudatban ritkábban felbukkanó cseh–ukrán lakosságcsere. A háború utáni időszakban több mint százezres ukrán anyanyelvű közösség élt főleg a kelet-szlovákiai részeken. Többségük a két világháború között érkezett ide, mint emigráns, az ukrán nemzeti mozgalomban való részvétele miatt. Csehszlovákia felszabadításával párhuzamosan a szovjet büntetés-végrehajtó szervek tömegesen tartóztatták le és hurcolták vissza a Szovjetunióba ezeket az ukránokat. Nemcsak a szovjet hatóságokat nyugtalanította az ukrán nemzetiségű lakosság, hanem a szlovák és a csehszlovák állami szervek is aggódtak a területi egység megtartása miatt. Ezt az aggódot elsősorban Kárpátalja Szovjetunióinak történő átengedése váltotta ki. Ebben az 1945. június 29-i szerződésben merült fel legelőször az „ukrán kérdés” rendezési lehetősége is. A Kárpátalján élő szlovák és cseh nemzetiségű személyek lehetőséget kaptak arra, hogy 1946.

január elsejéig megválaszthassák: a Csehszlovák Köztársaság vagy a Szovjetunió állampolgárai akarnak-e lenni. Az ugyanez év július 10-i kormányközi szerződés értelmében a CSK területén élő ukrán és orosz nemzetiségű lakosságért cserébe a „volhyniai cseheket” szállították vissza az országba. 1946–47 folyamán több mint 12 ezer ukrán települt át a presovi körzetből a volhyniai területre (Ukrajna), és onnan majdnem 33 ezer csehet telepítettek át Csehszlovákiába. A „szovjet édenbe” került ukrán optánsok azonban hamar rájöttek, hogy valahol nagyon átverték őket. Már 1947 nyarán voltak olyanok, akik kérvényezték a Csehszlovákiába történő vissztelepülésüket. Mivel ezt a szégyent a szovjet vezetés nem engedhette meg magának, így az elégedetlenek a gulagra kerültek. A többségük illegális utakon mégis visszatért Kelet-Szlovákiába, s az anyaországban átélt csalódása miatt önként mondott le identitásáról. A fentiek után azt a következtetést vonja le a szerző, mindegy, hogy erőszakos úton kényszerből vagy meggyőzéssel történik, a nagyszámú lakosság eredeti lakóhelyéről történő kimozdítása nem megoldás a többnemzetiségű állam etnikai homogenizálására.

Az ún. békés úton történt lakosságcsere-akció tulajdonképpen előjele volt Csehszlovákia teljes keleti orientálódásának. A II. világháború idején a Beneš által kidolgozott külpolitikai irányvonal fele-fele arányban irányult volna nyugat és kelet felé. Ennek főleg gazdasági okai voltak, mivel a nyugati országokkal folytatott kereskedelem az export-import terén 70-80%-ot tett ki. Ezért egyezett bele a CSK kormánya 1947. július 7-én a Marshall-tervben való részvételbe. Amikor ezt a szovjet vezetés megtudta, Moszkvába rendelte Beneš elnököt és Jan Masaryk külügyminisztert. Hogy mennyire „letaglózó” volt a Sztálinnal folytatott eszmecsere, azt a külügyminiszter hazatérése után egyik közeli ismerősének így fogalmazta meg: „Úgy mentem Moszkvába, mint egy szabad miniszter és úgy tértem onnan vissza, mint Sztálin szolgája.” (270. o.) 1947. július 10-én, tehát három nappal a beleegyezés után, a cseh küldöttség visszavonta a Marshall-tervben való részvételi óhaját. Ezután terjedt el Párizsban, hogy Sztálin telefonon keresztül irányítja Csehszlovákiát. Ezzel az esettel meg is szűnt az ország független külpolitizálása.

1945. november 23-án a CSK külkereskedelmi minisztere egyezményt kötött a Szovjetunióval az ország területén lévő sugárzó anyagok bányászatáról és annak kiszállításáról. Mivel a Szovjetunió ekkor még nem rendelkezett atombombával, ezért nagy szüksége volt ehhez alapanyagra. A szerződésben talányosan körülírt sugárzó anyag a Jáchymov város közelében lévő uránium volt. 1948-ban ebben a bányában majdnem nyolcezen dolgoztak, akiknek a fele a Szovjetunióból idehurcolt német hadifogoly volt. Hogy a Szovjetunióból történő fogolyszállítást leállítsák, 1949-ben a városban politikai fogolytábor

hoztak létre. A bányá jelentőségét az is mutatja, hogy míg 1946-ban 14 tonna, addig 1948-ban már 102 tonna urániumtartalmú ércet bányásztak ki.

A hidegháború közeledte arra kényszerítette a Szovjetuniót, hogy 1947–48 folyamán véglegesítse befolyását Közép-Európában. A fentiekben már ismertetett CSKP címére küldött „dorgálás” következtében és a szocializmus sajátos „cseh útjának” elvetése után a szovjet vezetés komolyan készült a kommunista hatalomátvétel megszervezésére Csehszlovákiában. Abban, hogy milyen szerepet játszott az 1948. februári puccsban a Szovjetunió, a szerző polemizál a jelenleg legismertebb orosz csehszlovák-kutatóval, *Galina Muraskovával*. A történésznő azon állításával nem ért egyet, miszerint a Szovjetunió nem vett részt közvetlenül a februári eseményekben, sem azok előkészítésében, hanem az teljes egészében a helyi vezetés műve volt. A szerző azonban nem véletlenszerűnek, és nemcsak Gotwaldék tevékenységének tartja a februári hatalomátvételt. Szerinte azt már 1947 közepétől készítették, s javarészt Moszkva inspirálta és rendezte meg.

Összegzésként a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a demokrácia bukása és a totalitárius rendszer hatalomra jutása Csehszlovákiában nem egyetlen ok miatt történt, hanem abban a háború után kialakult belpolitikai helyzet és a nemzetközi politika színterén lejátszódó események egyaránt közrejátszottak. A történész ritkán mondhatja azt, hogy az adott körülmények között másképp is alakulhatott volna a helyzet, Csehszlovákiának azonban 1945 után megvolt az esélye arra, hogy demokratikus berendezkedésű állam maradjon.

Tiszteletben tartva a könyv szerzőjének véleményét, az összegzés utolsó mondatához azt kell hozzáfűzni, hogy a történész komolyan nem játszhat a „mit lett volna, ha...” lehetőséggel.

I. I. Vovkanics: Csehoszlovaccsina v 1945–1948 rokáh: nárisz isztorijji perehidnoho periodu (Csehszlovákia az 1945–1948-as években: az átmeneti időszak történetének áttekintő vázlat). MO i nauki Ukrajini; Uzsgorodszkij nacionálnij universzitet. – Uzsgorod, Vidavnictvo V. Págyjáká, 2000. 352 o.

Szamborovszkyné Nagy Ibolya

E számunk szerzői:

Anderle Ádám tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE
Babják Ildikó egyetemi tanársegéd, ME Jogtudományi Intézet
Baján Szilvia PhD-hallgató, PTE
Czövek Zoltán PhD-hallgató, DE
Csorba Dávid predoktor, DE
Demeter Gábor PhD-hallgató, DE
Erdélyi István c. egyetemi tanár, ELTE
Fodor Mihályné ny. főiskolai adjunktus, NYF
Földvári Péter PhD-hallgató, DE
H. Haraszi Éva történész, London, UK
Jemnitz János tudományos tanácsadó, MTA TTI
Kaczor Péter PhD-hallgató, PTE
Kun Tibor egyetemi adjunktus, Pécs
Kurunczi Jenő tanszékvezető főiskolai docens, Tessedik Sámuel Főiskola,
Pedagógiai Főiskolai Kar, Szarvas
John Lukacs történész, egyetemi tanár, Phoenixville, PA. USA
Medveczky Zsuzsa PhD-hallgató, DE
Mészáros Zoltán, Szerbia; PhD-hallgató, PTE
Nagy Vince Róbert PhD-hallgató, DE
Niederhauser Emil akadémikus, kutatóprofesszor, MTA TTI
Pabis Eszter PhD-hallgató, DE
Pósán László egyetemi docens, PTE
Sashalmi Endre egyetemi docens, PTE
Szamborovszkyné Nagy Ibolya főiskolai tanár, Kárpátaljai Magyar Tanárképző
Főiskola, Beregszász; PhD-hallgató, ELTE
Szilágyi Imre történész, politológus, TLI
Szombat Tamás középiskolai tanár
Zsebők Csaba PhD-hallgató, ELTE BTK.

(Rövidítések: DE: Debreceni Egyetem; ELTE: Eötvös Loránd Tudomány-
egyetem, Budapest; ME: Miskolci Egyetem; MTA TTI: Magyar Tudomá-
nyos Akadémia, Történettudományi Intézet, Budapest; NYF: Nyíregyházi
Főiskola; PTE: Pécsi Tudományegyetem, Pécs; SZTE: Szegedi Tudomány-
egyetem; TLI: Teleki László Intézet Külpolitikai Tanulmányok Központja)